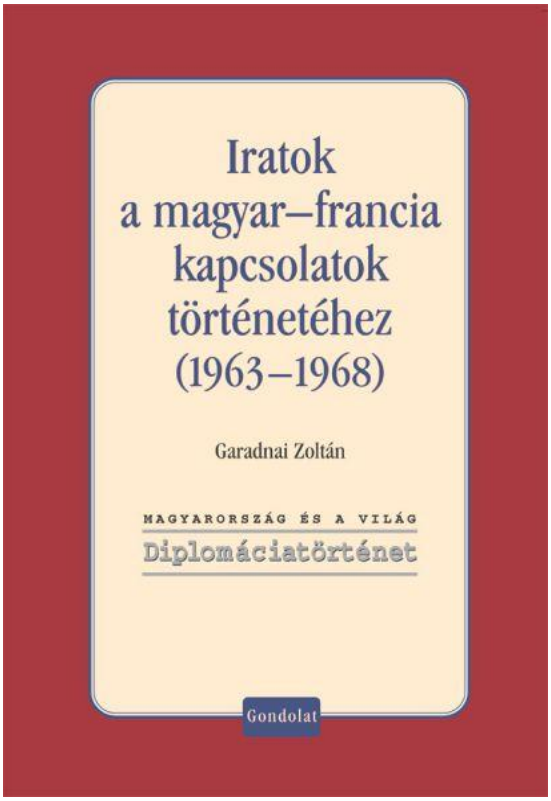
Pritz Pál

A magyar külpolitika mozgástere a törékeny détente időszakában

GARADNAI ZOLTÁN: Iratok a magyar–francia kapcsolatok történetéhez (1963–1968)

Az alábbiakban közöljük Pritz Pál méltatását Garadnai Zoltán *Iratok a magyar-francia kapcsolatok történetéhez (1963–1968)* című kötetéről, amely a kötet bemutatóján hangzott el a Magyar Országos Levéltárban 2009. május 29-én.

*

A könyv, amelynek megbeszélésére összejöttünk, mint minden jó munka, számos kérdést vet fel. *Iratok a magyar–francia kapcsolatok történetéhez (1963–1968).* Ez – mint jól tudjuk – Garadnai Zoltán barátunk és kollégánk könyvének címe. Kérdezhetjük tehát, hogy a diadalmas digitalizálás korában mi értelme lehet kiadni hagyományosan, tehát papíralapon egy több mint félezer oldalas, dokumentumgyűjteményt tartalmazó könyvet, amely a magyar külpolitika egyetlen relációjából merít és ott is csupán hat esztendő históriájáról tudósítja az olvasót.

Az első válaszom roppant egyszerű. (Lesz még egy másik is.) Emberek és nem racionalizált robotok vagyunk, emberek, akiknek génjeibe több mint félezer esztendeje ívódott bele a könyv szeretete. Meglehet, félezer esztendő múlva az efféle kérdésre merőben más lesz a válasz, de addigra már bizonyosan nem leszünk itt. Kétségkívül kor-adekvát válaszommal tehát vélhetőleg nem tévedek, ha azt mondom, hogy nékünk kimondott örömet okoz kézbe venni egy testes könyvet, amelynek nem csupán kellemes benyomást kell a borítója, ám annak okán is jó érzést okoz, hogy ebben a kissé ötletszerűen szerkesztett sorozatban végre lett valami vizuális állandóság, hiszen a magyar–szovjet kapcsolatok iratait tartalmazó kötettel azonos a most kezünkben lévő mű külleme. (Vida István [szerk.]: *Iratok a magyar– szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június.* Gondolat Kiadó, Bp., 2005).

Azt azonban egyáltalán nem tartottam volna rossznak, s vélhetőleg még a rideg anyagi szempontok mérlegelése nyomán is megkockáztatható, hogy lehetett volna a hátsó borítóra egy tasakot ragasztani, s abba elrejteni egy digitális korongot. Mert az bizonnyal további segítséget nyújthatna a kötet használhatóságának fokozásában. Hadd említsek erre itt most azonnal és konkrétan egyetlen példát.

A kezünkben lévő munka egyik – napjainkban nem éppen gyakori – erénye, hogy nem csupán név-, de tárgymutatója is van. Ebben a körben abszolút felesleges lenne

ecsetelni az effajta mutatók fontosságát, miközben hányszor lesz magas a vérnyomásunk attól, hogy egyébként rangos tudományos munkákat nemritkán úgy bocsátanak útjukra, hogy nemhogy tárgy-, ám még névmutatót sem találunk bennük. Hadd szenvedjen a derék kolléga, ha valamit gyorsan meg akar, meg kellene találnia...

Nos, tehát itt most a tárgymutató megléte okán is örvendhetünk. Ám mi (tudjuk: evés közben jön meg az étvágy) még több tartalmat adtunk volna a *Függelék* eme részének, s hogy a legkirívóbb hiányt tegyük szóvá a 'függetlenség' témáját is mutatóztuk volna. Hiszen ez volt az a szempont, amely igencsak izgatta a francia diplomatákat, s a historikus számára is nyilvánvalóan sokat mondó kérdésnél álltunk meg egy pillanatra.

Tehát Charles De Gaulle tábornok diplomatáiról van szó. A tábornoknak, mint jól tudjuk 1958-ban lett elege a francia demokrácia slamposságából, tehetetlenségéből; 1958-tól 1969-ig az ötödik köztársaság elnöke, tehát könyvünk időszakában ő a franciák államfője. Egy életre lelkébe égett a Vichy-i korszak szégyene, De Gaulle a francia nagyság visszaálmodója, ám nem délibábkergető fantaszta, hanem tud is tenni annak érdekében, hogy nemzetének gyermekei ismét büszkék legyenek franciaságukra.

De Gaulle kemény nacionalista, ám nem a múltba ragadt reakciós nacionalista, hanem olyan, aki tisztában van azzal, hogy éppen akkor szolgálja leghívebben nemzetét, s egyben Európát, ha tovább építi a francia–német megbékélés folyamatát. Éppen kötetünk nyitó esztendejében, 1963-ban köt a Német Szövetségi Köztársasággal barátsági szerződést, amely a védelmi miniszterek három havonkénti, a vezérkari főnökök kéthavonként találkozóját irányozta elő. A mából visszapillantva nem nehéz meglátni, hogy e megállapodás olyan hasznos lépés volt, amely nem csupán a két nemzetnek vált javára, *de* a majdani, ha úgy tetszik a mai Európát is építette.

A francia diplomácia tehát e megállapodással is az „európai Európa" megvalósulásához akar közelebb jutni. Volt ennek a politikának egy jó adag Washington- és egy jó adag Moszkva-ellenessége. És magától értetődően ez utóbbi okán vizsgálja a francia politika: vajon a szovjetek szövetségeseiben – tehát köztük bennünk, magyarokban is – van-e készség, hajlandóság, erő valamiféle önállóságra, függetlenségre?

A kezünkben lévő kötet is az mutatja, hogy valami e tekintetben szerényen, 1968-ra, a kötet záró esztendejére pedig egészen számottevő módon formálódik a könyvünk összeállítója által választott periódusban. Ám – s kötet bizony ezt is nagyon hitelesen, a tények konkrétságával mutatja – mázsás ellensúlyok béklyózták az ilyen irányba történő elmozdulást. És itt most első helyen nem arra a közhelyre gondolok, amely szerint Kádár János rendszere a külpolitikában Moszkvával való mennél nagyobb összhang demonstrálásával (lehet ezt akár szolgaiságnak mondani, szokták gyakran így fogalmazni, tettem magam is néhány írásomban) vásárolta meg azt a szabadságot, amely révén ez az ország, tehát hazánk lett a tábor legélhetőbb helye.

Inkább most az ideológiai koloncra, a rögzült politikai sémák okozta bénultságra, az 1956-os magyar forradalom örökségének megkerülhetetlenségére, a mérhetetlenül túlcentralizált döntési mechanizmusra, s egyáltalán nem utolsó sorban a külügyi apparátus(ok) nem éppen magas színvonalára gondolok. (A többes számnak is megvan a maga oka, erről majd még a szükséges összevetés érdekében szeretnék szólni.)

Az idő korlátozott volta miatt csupán egy-egy példával érzékeltetem a gúzsnak ezeket a köteleit.

Kádár János a csepeli sportcsarnokban 1963. április 5-én mondott beszédében a francia–nyugatnémet szövetségi szerződésről szólva nem csupán azt hangsúlyozta, hogy az nem a két népé, hanem – úgymond – a francia és a nyugatnémet monopóliumoké, ám azt per tangentem döntően reakciós szerződésnek mondja, amelyet le kell leplezni, annak érdekében, nehogy Nyugat-Németország ezen keresztül jusson atomfegyverhez, hogy fenyegesse a világbékét. Természetesen mondhatjuk, gondolhatjuk, hogy az efféle ideológiai szóvirágok és a tényleges politika között esetleg tetemes volt a különbség, ám a tények, az összefüggések elemzése arra vall, hogy ezeket a szólamokat bizony hangoztatói maguk is jelentős mértékben komolyan gondolták. Majd másfél esztendővel később, zárt ajtók mögött, a külföldön állomásozó magyar misszióvezetők szokásos éves budapesti konferenciáján igazán nem kellett volna De Gaulle-t szó szerint a tőke cselédjének mondani, amit az ország első embere még azzal az empatikusnak szánt megjegyzéssel is hallgatóságába sulykol, hogy nem vitatja el a francia államfő ezzel ellentétes önképét. Az akkor elmúlt esztendei francia–német szövetségről szólva pedig igen világosan látszik, hogy Kádár János mélyen meg volt győződve a szerződő partnerek egymás iránt rosszhiszeműségéről, állítólag mindegyik a másik rovására akart előnyhöz jutni, s az addig eltelt idő nem mutatta meg, hogy – úgymond – melyikük a ló és melyikük a lovas (4. sz. irat).

És ebben a világban, ahol az első ember így látta a dolgokat, ott a mérhetetlenül túlcentralizált döntési mechanizmusban, nemhogy a Külügyminisztériumnak, de magának a külügyminiszternek sincs valóban érdemi szerepe, a döntések javának jelentős részét maga az első ember hozta meg, igaz, azzal a koreográfiával, hogy az MSzMP KB Politikai Bizottságában tárgyaltak róla, s annak ügymenetét a KB Külügyi Osztálya megfelelően adminisztrálta, a végrehajtás pedig a Külügyminisztériumnak volt a reszortja.

Péter János külügyminiszter – egyébként minő nem sablonos személy, eredetileg református lelkész, egy ideig püspök, 1961-től 1973-ig külügyminiszter, tehát a kötetnek egyik fontos szereplője, csak azt ne mondjuk, hogy egyik főszereplője, hiszen, hogy mily csekély lehetőség adódott számára valódi külügyminiszteri szerepre, arra a kötetben is találunk igencsak lehangoló példákat, tehát olyan személyiség volt ő, aki akkor vállalta ezt a formailag magas tisztséget, amikor alig-alig volt önálló magyar külpolitika. Ám igaz: az a kevés – ismételhetjük – éppen ebben az időszakban valamelyest bővülőben volt, ellenben annak is formálása szinte egyszemélyes terrénuma volt a főtitkár (1961 és 1965 között főtitkársága mellett ismét miniszterelnök) Kádár Jánosnak, aki ha megosztott ebből a hatalmából valamit, akkor azt lényegében csak a politikai bizottság tagjaival tette.

Aztán itt volt az 1956-os magyar forradalom örökségének megkerülhetetlensége. Péter János külügyminiszter 1965. január derekán Párizsban partnerénél Maurice Couve de Murville-nél tesz hivatalos látogatást. A vizit súlyát az adta, hogy Kádár János Magyarországának külügyminisztere előtt először nyílik meg az ajtó egy nyugati ország fővárosában. A Külügyminisztérium V. Területi Osztálya – mára ezek a részleek már régóta főosztályok – látogatást előkészítő feljegyzése szerint Péter Jánosnak vendéglátójánál kifogásolnia kellett több jobboldalinak mondott magyar emigráns szervezet működését. Így a Forradalmi Szocialistákét, akik trockisták lévén aligha jobboldaliak, Auer Pál csoportját is önké-

nyesen sorolták ide a Bem téren. És valóban e politikai térfélen működött a Franciaországi Magyar Harcosok Bajtársi Közössége, a Magyar Katolikus Misszió, a SzER párizsi kirendeltsége, valamint a Magyar Szabadságharcosok Szövetsége.

A vendéglátó franciák ettől sem lehettek elragadtatva, ám az *Irodalmi Újság*, a *Magyar Műhely* és a *Párizsi Napló* tevékenységének kifogásolása kimondottan gátolhatta a magyar–francia viszony tartalmasabbá válását.

A kötetben közölt, tárgyba vágó iratokból, illetve azoknak e témát mellőző hallgatásukból arra kell következtetnünk, hogy kellemetlen feladatát Péter János inkább csak érintőlegesen, csupán úgy vetette fel, hogy később itthon ne kapjon kritikát.

Ugyanis sem a magyar részről készített részletes jegyzőkönyvben, sem a francia külügyminisztérium körtáviratában erről egy betűt sem lehet találni. A politikai bizottság számára készített igen terjedelmes jelentésében a külügyminiszter így ír: „Felvetettem a franciaországi jobboldali magyar emigráció hazánk-ellenes ténykedését. A francia külügyminiszter erre konkrétan nem reagált, hanem megjegyezte, hogy általában minden emigrációval van probléma." (53. sz. irat, 189. o.) Tehát a magunk nyelvén azt mondhatjuk, hogy Couve de Murville-t a felvetés kellemetlenül érintette, s csak a vendéggel szemben kötelező udvariasság okán mond egy üres általánosságban mozgó mondatot.

A látogatásnak tehát ugyan volt valami jelentősége, leginkább abból a szempontból, hogy a tartalmasabb jövő felé mutatott, ám a francia fél nem volt hajlandó közös közleménybe belemenni, elhárították Péter János azon kérését, hogy magánemberként az államfőt vagy a miniszterelnököt meglátogathassa, s a francia lapok egy szóval sem tájékoztatták olvasóikat a vizitről.

Az effajta dokumentumkötetek nagy értéke – jól ismert dolgot említek, ám ezt a tudást minden alkalommal öröm megélni, ha ilyen hasznos kötetet lapozgathatunk –, hogy ugyanarra a témára számos irat áll rendelkezésünkre, s ekképpen módot nyújt a valódi kutatómunkára, meglévő ismereteink alapos elmélyítésére, ha kell: korrekciójára. Tehát most ennek illusztrálására azt mondjuk el, miképpen válik láthatóvá, hogy párizsi látogatásának jelentőségét maga Péter János is korlátozza. Ezt világosan megláthatjuk az „európai Európa" témájában (vagy ha úgy tetszik a magyar függetlenség majdani visszaállításához kínált francia segítség elhárításában). Ugyanis Couve de Murville bár látszólag úgy fogalmazott, ahogy arról Péter János hazatérte nyomán a politikai bizottságot tájékoztatta, ám valójában inkább úgy beszélt, ahogy azt egy másik magyar dokumentum, a látogatásról készített külügyminisztériumi jegyzőkönyv rögzítette. Futólagos olvasásra szinte semmi a különbség, s annál inkább ezt lehet az első benyomásunk, hisz a PB elé kerülő szöveg szemmel láthatólag a jegyzőkönyvre épül, mintegy annak a variációja.

Ám, ha alaposabban megnézzük a két szöveget, akkor igen világosan látható a tartalmilag nem csekély eltérés. A francia külügyminiszter kijelentette – olvashatjuk a PB elé szánt iratban –, hogy az európai Európa nem más, mint egy integrált független Európa, amely egyaránt független az Egyesült Államoktól és a Szovjetuniótól. Azt jelenti, hogy az európaiak saját maguk sorsáról döntenek, maguk urai." (uo. 185-186. o.) Ezzel szemben a magyar részről készített jegyzőkönyv tömörsége ellenére is érzékelteti azt, aminek a külügyminiszteri változatban nincs nyoma: ezért az európai Európáért tenni kell, akképpen, hogy mindegyik fél tegye meg a magáét. A jegyzőkönyv tehát így fogalmaz: „Nyugat-Európa legyen független az Egyesült Államoktól, Kelet-Európa viszont a Szovjetuni-

ótól. Ez ugyanaz a folyamat, tehát az európai országok legyenek maguk urai." (49. sz. irat, 172. o.)

Érdekes módon a PB elé került dokumentumból lehet jobban látni – ám igazából csak akkor, ha azt a jegyzőkönyvvel együtt olvassuk –, hogy a francia külügyminiszter nem valami lehetetlent akar, hanem „csupán" a függetlenség irányába teendő tudatos lépéseket. Mert esze ágában sincs megkérdőjelezni a tömbök realitását. Míg a jegyzőkönyvben csak azt a túlzottan rövid mondatot olvashatjuk, mely szerint „Háború esetén a függetlenségi törekvéseket félre kell tenni" (uo.), addig a másik papír vonatkozó része így szól: „A francia külügyminiszter hangsúlyozta, hogy a függetlenségi törekvések csakis a nemzetközi feszültség enyhítése közepette lehetségesek, háború esetén viszont azokat félre kell tenni." (Uo. 186. o.)

*

A végrehajtás bármennyire is másodlagos a döntéshez képest, ám a mikéntje természetesen – bőrünkön tapasztalhatjuk naponta – egyáltalán nem harmadlagos kérdés. A könyv olvasója, ha ismeri az apparátusok történetét, akkor érdekes összevetéseket tehet. Részben korábbi időszakokhoz, részben pedig a más szolgálatok teljesítményéhez mérve. Nos, így nézve a témát, azt mondhatjuk, hogy a vizsgált időszakbéli magyar külügyi apparátus ugyan a korábbi, főleg az 1947 és 1956 közötti évek sivár viszonyaihoz képest magasabb színvonalon teljesít, ám a tisztviselők számára a pontos, szabatos, stílusos fogalmazás főleg periódusunk elején még nem ritkán nehézséget okoz. Aztán a tartalmi kérdésekre térve rögvest az 1. számú iratot jegyző Vincze József, párizsi, akkor még követről, nem sokkal későbbi nagykövetről – tehát protokollárisan nézve első rangú tisztviselőről – tudjuk meg, hogy számára a Munro nevű új-zélandi, az un. magyar ügygyel foglalkozó diplomata Monroe-val volt azonos.

Ha a kötetbe sorolt francia dokumentumok alapján a partnerek teljesítményét nézzük, akkor azért oly' égbe kiáltó nagy különbségről egyáltalán nem beszélhetünk, vagy mondjuk úgy: nem kell beszélnünk. Azért fogalmazunk így, mert e gondosan válogató, szemmel láthatólag mennél nagyobb használhatóságra törekvő munkában is több helyütt érződik, látszik az a fölénytudat, amellyel a világ boldogabb térfelére születettek nem ritkán szeretnek bennünk lenézni, lekezelni.

Couve de Murville hivatásos diplomata volt, s így a felszabadulás után a külügyminisztérium apparátusát irányította. Erről jut eszembe – mivel itthon az 1989–1990. évi rendszerváltás nyomán heves viták dúltak 1945 jellegének megítélése körül –, nos, a franciák számára egyáltalán nem volt kérdéses, hogy 1945-ben Magyarország felszabadult (uo. 164. o.).

Visszatérve mondanivalónk lényegéhez: Péter János 1965-ben mintegy gesztust téve vendéglátójának megemlítette, hogy Károlyi Mihály egyik 1948-as jelentése szerint Couve de Murville már akkoron hasonló szellemben nyilatkozott a magyar követ előtt Európáról. A francia diplomácia irányítója szemmel láthatóan meglepődött, hogy mi magyarok képesek vagyunk egy húsz esztendővel korábbi beszélgetésre visszaemlékezni (uo. 175. o., 139. sz. lábjegyzet; Klein Márton visszaemlékezése). Az efféle meglepődés – ugye nem kell részleteznünk – ismét mély bepillantást enged a franciák magyarság-képébe. Természetesen – mint szinte minden esetben – hosszan lehet ellenpéldákat sorolni, ám, ha nem feledkezünk meg szakmánk egyik alapszabályáról, hogy a dolgokat mindig a maguk súlya szerint kell szemlélni és bemutatni, akkor ebben az esetben sem veszítjük el szemmértékünket.

A szemmértékünket tehát ne veszítsük el, ám azt se tegyük, hogy nem látjuk meg azt, ami ebben a kötetben is az ellenpéldákhoz tartozik. Az új gazdasági mechanizmus 1968. január elsejétől történő bevezetése, nem csupán az a tény, hogy a pártfőtitkár már 1965-től nem tartja szükségesnek a miniszterelnöki tisztség betöltését, hanem, hogy Fock Jenő személyében színvonalas szakember, komoly személyiség áll a végrehajtó hatalom élén – figyelmet, elismerést vált ki Párizsban. 1968 március végén Fock Jenő a francia fővárosban tárgyal, s ez alkalommal már van közös közlemény, nem csupán partnere, hanem maga az államfő is hivatalosan fogadja, s akinek látogatásáról azt jegyzik fel összefoglalóan a Quai d' Orsay-n, hogy „kitűnő benyomást keltett... a feltett kérdésekre nagy intelligenciával, bizonyos fokú sajátos hangon és nem kevés humorral válaszolt", s elismeréssel szólnak szakértelméről (uo. 121. sz. irat, 427-428. o.).

Fentebb megkezdett gondolatmenetünket folytatva: a kötet is azt mutatja, hogy az országunkkal foglalkozó francia diplomaták munkájához megalapozottan fűzhetünk kritikát.

Ismert tény, nemzetközi elszigeteltségéből Kádár János Magyarországa úgy tud a hatvanas évek első felétől kitörni, hogy – természetesen Moszkvával egyeztetve – 1962-ben titkos tárgyalásokon állapodik meg az Egyesült Államokkal. E megállapodás révén kapja vissza mandátumát az ország az ENSz-ben (cserében azért, hogy vállalja az általános amnesztiát), aztán hosszú tárgyalás-sorozat eredményeként 1964 szeptemberében az Apostoli Szentszékkel köt a térségben egyedül állóan megállapodást. Mindezekhez képest a francia–magyar kapcsolatok javulásának jóval szerényebb a jelentősége. A Quai d' Orsay papírjaiban mindez fordítva jelenik meg. Tehát míg egyfelől a francia diplomácia iratok még csak nem is súrolják ezeknek a kérdéseknek a jelentőségét, a magyar kérdés napirendről történő levétele abszolút felszínesen jelenik meg, a Vatikánnal való megegyezés egy 1964. december 1-i jelentésben tervként tűnik fel, miközben az már szeptemberben ténnyé vált (uo. 35. sz. irat), másfelől a magyar-francia kapcsolatokban észrevehető változás jelentősége az első helyre kerül.

Végül, befejezésképpen másik érvemet mondanám el arra vonatkozóan, hogy miért nem elavult dolog, ha egy ilyen munkát hagyományos módon publikálunk. Ha meg tetszenek nézni az OECD által 1995-ben a világgazdaság 1820 és 1992 közötti fejlődését bemutató kötetet, és benne azt a grafikont, amely az egy főre jutó magyar GDP-t ábrázolja (Angus Maddison: *Monitoring the World Economy 1820-1992.* OECD, Paris, 1995. Idézi Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány.* Osiris, Bp., 2008., 151. o.), akkor az látható, hogy míg 1970-ben mintegy 1200 dolláros szinten álltunk, és 1945-ben is 2000 dollár alatt voltunk, ellenben 1989-re hozzávetőleg 6900 dollárra erősödtünk, tehát minden rendszerváltás után következő visszaesés, majd újabb gyarapodás, aztán újabb visszacsúszás után napjainkban nagyságrendileg abban a mezőben vagyunk, amit az 1989-es adat mutat, nos, akkor azt mondom, hogy nem csupán jogosan ragaszkodunk az efféle könyvekhez, ám azt az ország, a nemzet szellemi színvonala megőrzése érdekében kimondottan követelnünk kell.

Közhelyes igazság, hogy közvéleményünk külpolitikai horizontja hagyományosan gyenge, annak javítása terén a rendszerváltás után sincs, sajnos, számottevő előrelépés. S vélhetőleg akkor sem tévedek, ha a második állítás kapcsán azt mondom, hogy minden bizonnyal eufemisztikusan fogalmazok.

És, ha ez így igaz, akkor nem csupán a szaktudomány nézőpontjából, hanem szé-

lesebb közvéleményünk külpolitikai iskolázottságának javítása szempontjából is örömmel üdvözölhetjük a kötetet és mondhatunk köszönetet Garadnai Zoltán barátunk és kollégánk komoly munkájáért.

Garadnai Zoltán: ***Iratok a magyar-francia kapcsolatok történetéhez (1963–1968.)*** Budapest, 2009. Gondolat Könyvkiadó.